

מאמר מערכת

« רב תבונות »

על תלמידי הראי"ה קוק ביפו,
ובתוכם הגאון המסתורי ר' הלל פרלמן (מר שושני)

פתיחה

בתקופה בה שימש מרן הראי"ה כרבה של יפו (בין השנים תרס"ד-תרע"ד) הוא הקים ישיבה ועמד בראשה. בישיבה זו למדו הרבה בחורים מצויינים ויראי שמים. המאמר דלהלן עוסק בדמותם של שני תלמידים מיוחדים מבני הישיבה. שניהם למדו בתחילה בישיבת מאה-שערים שבירושלים, אצל מורם ורבם ראש הישיבה רבי מנחם שלמה ראב זצ"ל¹, ובסמוך לשנת תר"ע עברו לישיבתו של הראי"ה.

ננסה לתת מבט כוללני לסיפורם של שני בחורים אלו, ולשם כך נתאר את השתלשלות הדברים בצורה מקיפה, מראשיתם ועד סופם.

ר' מנחם שלמה ראב

כאמור, שני הצעירים למדו בישיבת במאה-שערים, אשר בראשה עמד ר' מנחם-שלמה ראב זצ"ל. ר' מנחם-שלמה נולד בשנת תרל"ח בירושלים. אביו יהודה ראב וסבו אליעזר ראב עלו מהונגריה לארץ והיו ממקימי פתח תקווה. עוד לפני לידתו, נפרד אביו מאמו שנשארה בירושלים, והוא גדל עמה שם.

ר' מנחם-שלמה למד תורה מתוך מסירות נפש, גם כשהמצב הכלכלי בביתו היה מחפיר. בנוסף לכך הוא עסק בצרכי ציבור באמונה והיה אחד מראשי הישיבה הגדולה במאה שערים. הוא פעל בתוקף ובישרות לטובת הציבור, ובפרט לטובת לומדי התורה בכוללים והמלמדים בת"ת. הוא נלחם בעוולות ושחיתויות שרווחו בירושלים באותה תקופה.

¹ מקצת מתולדות חייו ומקשריו עם הראי"ה קוק, ראה בעלון 'שבת הראי"ה' גליונות 88 - 89.

נפטר צעיר לימים, ב"ב באייר תרע"ו, והוא בן ל"ח שנים. על מצבתו בהר הזיתים נכתב: "פ.ג אחד מילידי ומנבחר בני ציון היקרים, נעים ונחמד, עוסק בתורה ובמצוות מתוך עוני, אהוב על הבריות ומקרבן לתורה"

באחת מאיגרותיו מתארו הרצי"ה קוק במילים אלו: "איש אמת אשר לבבו תמים באמת עם ד' אלקיו ועם ישראל עמו ובאמת ובתמים דורש הוא הרמת קרן התורה והמצוה ורוח הקדושה בישראל"².

דברי הרי"ח זוננפלד על לשון הקודש

ר' מנחם שלמה התייחס בצעירותו והתגדל אצל הגה"צ הדיין מפאפא בירושלים. אחר כך הוא עבר לגור בחיפה, והיה מגיע מדי פעם אל הרב יוסף חיים זוננפלד זצ"ל בירושלים. מפגישות אלו השתמר לנו הסיפור הבא, המתפרסם כאן לראשונה מכתב-ידו של ר' מנחם-שלמה בזכרונותיו: "בבואי מחיפה לירושלים הייתי רגיל לבקר בביתו של הרב הצדיק רבי יוסף חיים זוננפלד זצ"ל. פעם בשנת תרצ"א ביקרתי את הרב [זוננפלד] זצ"ל, ובהכנסי לביתו פגשתי שם שני תלמידי חכמים, אחד אשכנזי ואחד חכם ספרדי, והם עמדו מול פני הרב מעבר לשלחן ודיברו איתו. אני ברכתיו לשלום והתישבתי בקצה השולחן ולקחתי ספר לעיין, מבלי לשים לב למדובר ביניהם, אך הבנתי כי מבקשים הם מהרב שיחתום על טופס נייר שהחזיקו בידם, והרב כנראה לא הסכים לחתום כפי בקשתם, וכך כשעה הפצירו בו שיחתום גם הוא כמו שחתמו עוד הרבה חכמים ורבנים, והרב בדעתו עומד ואינו מסכים לחתום על הטופס כאחרים, וכך ביושבי בפינה בעייני בספר הזיו כבוד הרב ריי"ח זוננפלד זצ"ל כל הטפסים לצידי באמרו: הנה תראה גם אתה מה המדובר כאן (וכמו שאומרים – מה הם רוצים ממני), אני מרשה לך לקרוא בהם. והנה לפני הרבה טפסים עם כותרת של כמה שורות בראש הטופס, ולמטה מהכותרת הרבה חתימות יד של חכמים ספרדים, ורבנים אשכנזים, חתומים על הטפסים, בכותרת הטפסים היה כתוב בערך כך – כי אינני זוכר בדיוק, אבל התוכן היה: הואיל ובערי המג'רב-מרוקן-אלג'יר-טוניס-ג'רבה וכו' לומדים שם בתלמודי תורה ובישיבות (את התורה והתלמוד) בהסברת שפת הערבית והנה בזמן האחרון הציונים דרכו רגלם וחודרים למקומות קדושים אלה ורוצים להכניס טריז להגיד דעות ולעשות שינויים לנוהג המקובל כפי שלומדים שם מזה שנים, ולהנהיג מנהג חדש להסביר ולבאר את כל הלימודים בשפה העברית וע"ז אנו מוחים בתוקף ובאים על החתום חכמי ורבני ארץ הקודש.

ולבסוף אחרי הפצרות והסברים רבים, בקשו מכבוד הרב זצ"ל לנמק להם מדוע הרב [ממאן] להשתתף בחתימת ידו ככולם, והנה מה ששמעתי מפיו הקדוש בשיקול דעת צלולה וברורה, מלה במלה ונימוקו עמו בזכרי היטב שכך אמר ונימק באידיש: "בשלמא מיר אשכנזישע איידן וואס דאס לשון הקודש איז ניקס אזוי שגור בפינו קען מען פארשטיין דאס מיר לערענן און אידיש, אבער דיא ספרדישע איידן וואס דעס לשון הקודש איזט דאק מעהר שגור בפיהם וויא אונז אשכנזים, ווילט אהיר דאס איך זאהל געבן דיא אראבישע שפראך דיא בחירה? או בכורה?".

² מתוך איגרת הרצי"ה שמובאת להלן. דברי הראי"ה והגרי"מ חרל"פ עליו, ראה: עלה ברוח עמ' 128, מובא בעלון 'שבת הראי"ה' גיליון 90.

אבאר את האידיש בלשון הקודש: בשלמא אנחנו יהודי אשכנזים שאין הלשון-קודש שגור כ"כ בפינו אפשר להבין שלומדים אנו בהסברה באידיש, אבל יהודי ספרד אשר הלשון הקודש שגור בפינו יותר מאחינו האשכנזים, רוצים שאני אתן לשפה הערבית את הבחירה? או הבכורה? לא הבנתי בדיוק אבל התכוון לא לבכר או לבחור את הלשון הערבית מעל ולפני הלשון-הקודש. וגמר בלא בא' רבתי: "אני לא נותן חתימת ידי לזה", ולא חתם בשום אופן. והשני ת"ח הלכו כלעומת שבאו. ואז הייתי נוכח רק אני (ובחדר השני הרבנית הכינה תה)."

איגרת הרב חרל"פ לר' מנחם שלמה

אחד מידידיו הקרובים של ר' מנחם שלמה, היה הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל. הם עסקו יחד בתורה, והשתתפו בעניינים הציבוריים בירושלים.³

ר' מנחם דבק בתורתו של הראי"ה קוק. באיגרות שכתב לראי"ה, שטח ר' מנחם את שאלותיו והרהוריו הרוחניים, והיה מקבל תשובות⁴ בטוב טעם ודעת, אשר השיבו את רוחו. לעיתים היה גם ר' מנחם נוסע ליפו, לראות את פני הראי"ה, ולקבל תורה מפיו. פעם אחת, בעקבות דרשה מופלאה ומיוחדת במינה, שלח ר' מנחם לידידו הרב חרל"פ מכתב מרגש ובו סיפר על תוכן הדרשה. הרב חרל"פ השיב לו במכתב⁵ (נביא להלן את חלקו⁶), בו הוא מתאר את התרגשותו הגדולה בעקבות דברי הראי"ה:

בעזה"י פעה"ק ירושלים תובב"א ט"ו כסלו ד' וישלח תרס"ט לפ"ק
כבוד ידידי אהובי יקירי ומחמדי הרה"ג מוה' מנחם שלמה ראב הי"ו

אחד"ש⁷ וכו' מכתבו הנעים קבלתי נמלאתי גיל והתפעלות לעומת החזיון אשר חזה לי כת"ר מהדרשה של הגה"צ עט"ר שליט"א⁸, כי מאשר לבי הומה ובווער באהבתו ע"כ עשתה עלי רושם כביר והתרגשות גדולה, כי כן טבע "הנפש שמתגדלת לרגלי כל חזיון נשגב ונאדר בקדש המתייצב לפני' שהמראה הגדול בעצמו מרומם את הרוח ומעדן את הלב" (אדר היקר צד ז)⁹ באמת מה נהדר הוא המחזה הזה, טהור וקדוש פוס ממלל ברבין מפיך מפומי' זיקוקין דנורא דברים נלהבים בלהבות קדש נשגבים רוממים [...]. לרוב התפעלותי לא יכולתי להתאפק מלהגות אמרותי לכת"ר נ"י.

אם חושב להתעכב עוד ביפו וסביבותי נא להודיעני מה דבר עם עט"ר הגה"צ¹⁰ ממני כי טוב הידיעה וכת"ר א"צ לחוש לשום דבר כי הנ"ל איננו מהמקפידים ומהחושדים.

³ ע"פ 'עלה ברוח' עמ' 130, שם מתוארת פגישתו של הרב חרל"פ עם בנו של ר' מנחם שלמה: "... משפתח ר' יעקב משה את פיו, החל מספרו לו גם על אביו ר' מנחם, ידיד נפשו, על דרך לימודו ועיסוקו בתורה מתוך עוני ומתוך יסורים, ועל דרכו ביראת שמים, ועוד אמר לו לדניאל, שכל אותה שעה ארוכה שהחזיק בזרועו והלך על ידו ושתק, לא שתק אלא משום ששיווה לפניו דמותו של ר' מנחם אביו, וזכר כל אותם ימים ולילות שעשו יחד בלימוד התורה ובעסקי הציבור בעבור לומדי התורה; כל אותה שעה הרגיש עליית נשמה גדולה, והיה חס על כל רגע שמא תיעלם הדמות ממנו על ידי פליטת דיבור אחד. ועוד סיפר לו על דרכו של ר' מנחם, דרך הענווה והנועם, להסב פני הדור לתורה וליראת שמים, אשר בעוונותינו הרבים נפרצו בהם פרצות רבות".

⁴ ראה למשל: אגרות הראי"ה א' צה מתאריך ח' תשרי תרס"ח.

⁵ יש לציין כי מכתב זה עוסק במרומו בנושאים נוספים, כאובים ומסובכים, אשר עמדו על סדר היום הציבורי בירושלים באותם ימים.

⁶ הנוסח המלא הובא ב'שבת הראי"ה' גליון 90.

⁷ אחרי דרישת שלומו.

⁸ הראי"ה קוק.

⁹ הציון במקור.

¹⁰ הראי"ה קוק.

[...] יתר הפרטים אתראה אי"ה עם הרמ"י פרוש והרנ"כ¹¹ שפירא ובעזה"י ימולא הכל

ידידו המברכו בכט"ס¹² הכותב בידים רועדות

ובלבולים רבים בלבולים מבלבולים שונים

יעקב משה בלאאמו"ר מוהר"ז זצל חרל"פ

תלמידי הישיבה במאה־שערים

כאמור, שימש ר' מנחם-שלמה כראש ישיבת מאה שערים. בישיבה זו למדו בחורים מצויינים אשר שקדו על תלמודם וגדלו להיות ת"ח חשובים ויקרים.

אחד התלמידים הבולטים בישיבת מאה שערים, היה בחור בשם הלל פרלמן. הוא גדל בירושלים, וכבר מגיל צעיר ניכרו בו גאונות ובקיאות יוצאת דופן, בקנה מידה נדיר. בשקידה עצומה הוא עסק בכל מקצועות התורה והחכמה. בחור נוסף שלמד באותה תקופה, ואף היה ידיד קרוב של הלל, היה מיכל קיבלביץ. להלן נספר בהרחבה אודות שני בחורים אלו.

על אפיזודה מעניינת מלימודם של השניים אצל ר' מנחם שלמה, מספר בנו של ר' מנחם שלמה:

"זכורני כי ביום פורים אחד מלפני מלחמת העולם הראשונה, הביאו כמה מבחורי הישיבה מאה-שערים – וביניהם הבחור הלל פרלמן, והבחור מיכל קיבלביץ¹³, משלוח מנות בבתינו לאבא ז"ל, ובין המנות בלטה גם "בקבוק יין" מעוטפת יפה מהפירמה ראשון-לציון חתומה היטב בשעורה רשמי.

אבא ז"ל בהכירו היטב את הבחורים שלו מהישיבה, כנראה הבחין מיד כאילו מתכוונים כאן לסדר אותו במנה אחת מהמשלוח מנות, ובטביעת עין שם מבטו בבקבוק יין והזמין אותם להתכבד להתיישב ליד השולחן, כיבד אותם במגדנות וכיבודים אחרים, וכן פתח עבורם גם את בקבוק היין שהביאו. מזג להם וגם עבורו כוסות מיינם הם, ומחכה לשמוע מהם הברכה שיעשו לפני השתיה? ברכת פרי הגפן? או שהכל?

ואמנם התפרצו בבת צחוק – ועשו כולם פה אחד ברכת שהכל, כי היה בורשט אדום חמיצה מסלק, ולא יין.

אבא בטביעת עין של ת"ח הבחין בהם ועל אפם, שמשוהו אינו בסדר כאן, ואחר ששרו ורקדו עזבו את בתינו בשמחה, שמחת פורים".

מעבר ר' מאיר ור' הלל ליפו

באותה תקופה, בערך בשנים תרס"ט – תר"ע, הקים הראי"ה קוק את ישיבתו ביפו¹⁴, ובנו הרצי"ה עזר בגיוס התלמידים לישיבה זו. הם פנו לר' מנחם שלמה ראב, שהיה כאמור ממעריצי הרב קוק, ואף ידיד ואוהב של הרצי"ה, והלה נעתר לבקשתם בשמחה, והמליץ לכמה מתלמידיו לעבור לישיבת הרב קוק ביפו.

¹¹ ר' נחום כהנא שפירא.

¹² כל טוב סלה.

¹³ כך לפעמים נכתב שמו 'קיבלביץ', אך לפי טענת בתו השם האמיתי הוא: קיבלביץ.

¹⁴ על ישיבה זו ראה בספר 'חיים של יצירה' עמ' 53 ואילך.

יש לציין, כי ישיבת מאה שערים על בחוריה, רבניה וראשיה (ואף גם תושבי שכונה זו בכלל), היו קשורים מאוד לראי"ה קוק, גם בתקופת מגוריו ביפו, וכמובן בעת שכיחן כרבה של ירושלים¹⁵. בין התלמידים היו שני החברים – ר' הלל פרלמן ור' מיכל קיבלביץ. כך כותב בנו של ר' מנחם-שלמה בזיכרונותיו:

"כידוע שלח אבא ז"ל בחורי חמד אלו הנזכרים לעיל (הלל פרלמן ומיכל קיבלביץ) לישיבת הרב הראשי דיפו והמושבות הגאון מרן רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, ללמוד שם בישיבה שנוסדה מלפני מלחמת העולם הראשונה. לפי המכתבים הנמצאים בידינו מאז מודה הרב רבי צבי יהודה הכהן קוק שליט"א לאבא ז"ל במכתביו על התלמידים אשר שלח לישיבה שלהם ביפו שיסד אביו הרה"ג מרן הרב קוק זצ"ל, ומבקש מאד להוסיף לשלוח תלמידים כהנה וכהנה".

מכתב ר' מנחם-שלמה לרצי"ה קוק

מתברר, כי מעבר התלמידים ממאה שערים לישיבתו של הרב קוק ביפו, היה כרוך בקשיים ובסיבוכים. כך עולה מהמכתב הבא¹⁶, המתפרסם כאן לראשונה מכת"י של ר' מנחם-שלמה. כנראה שמכתב זה נשלח לאחר שעברו הלל פרלמן ומיכל קיבלביץ לישיבה ביפו, אך לעומת-זאת מעברה של קבוצת בחורים נוספת, נמנע ברגע האחרון. לרצי"ה קוק נודע כי סיבת המניעה היא שם רע שיצא על ישיבת אביו ביפו. בעקבות זאת הוא שולח (בתאריך א' אייר תר"ע) מכתב לר' מנחם שלמה ובו הוא מזרזו להתגבר על העיכובים בשליחת התלמידים, ומפריך את השמועות הרעות הנ"ל. כתשובה, שלח לו ר' מנחם-שלמה את איגרת מעניינת, המתפרסמת כאן לראשונה:

ב"ה

שלום וכ"ט ליד ידי אהובי משכיל ע"ד אמת הולך תמים ודובר צדק ירא וחרד מה"ר צבי יהודה הכהן קוק נ"י.

מכתבו מיום ר"ח אייר¹⁷ קבלתי, ואם כי לא אוכל להשיב לו בפרטיות ע"כ דבריו – אשר הרבה יש לי לדבר בזה – מפני העבודה הגדולה העמוסה עלי אשר אי אפשר להעלות על הכתב, אך אשיבה בקצרה מה שנוגע לדבר התיסדות ישיבת כ"ק אביו הגאון שליט"א, כי עיקר סיבת עיכוב נסיעת הצעירים לישיבת מר אביו שליט"א הוא מפני שיצא קלא דלא פסיק שמפרוגרמה¹⁸ הישיבה שצריך לקרות בקביעות גם באותם הספרים אשר אין דעת יראי ד' נוחה מהם [ואם כי מחיתי ע"כ בכל תוקף כי בודאי אין הכרח כלל עפ"י הפרוגרמה לזה וכן אמר לי הב' מר מיכל¹⁹ נ"י], וכן פשטה השמועה שמר אביו הגאון נ"י מחזיק בידי א"י²⁰ חפץ ליתן תעודה להד"ר פאול נתן²¹ בדבר התיסדות בהמ"ד לרבנים ע"י שלווחו ד"ר אפרים קאהן מירושלם, ושכדבר זה הוא סכנה גדולה לכל מצב הדת ותוה"ק באה"ק, אשר בודאי הדבר הזה בשקר יסודו, ואני מחיתי ע"ז בכל תוקף ועלי לבי דוי ביודעי ומכירי את כבוד קדושת מר אביו הגאון ובראותי עד כמה עלה לנו בע"ה החציפות והשקר להבזות גאון וצדיק

¹⁵ ראה על כך: 'בתוך החומות' עמ' 247, 248, 252. יבוא שלה עמ' קכג. מן המקור ח"ב עמ' 88. הסכמת הראי"ה לספר 'דודי לצבי' מאת ר' נתן רוטנשטרייך, ירושלים תרפ"ט. שבת הראי"ה גיליון 118.

¹⁶ רמז לכך שהיו סיבוכים ניתן למצוא כבר במכתבו של הרצי"ה שיובא להלן, ואשר התפרסם זה מכבר בספר 'צמח צבי', אולם ממכתב זה בלבד לא היינו מבינים על אילו סיבוכים מדובר, ואך מתוך הכת"י של ר' מנחם-שלמה מתברר הדבר לראשונה.

¹⁷ תר"ע.

¹⁸ מעל השורה נוספה המילה: הוא.

¹⁹ ר' מיכל קיבלביץ.

²⁰ מילה זו לא ברורה בכת"י.

²¹ ראה אגרות הראי"ה ח"א אגרת קמו.

כמותו בעיני הבריות ולהעליל עלילות דברים אשר בודאי בשקר יסודם, מחיתי ע"ז בכל תוקף, ועדיין השטן מרקד בינינו בכל תוקף ומצליח באותם הדברים עצמם שגרמו חורבן בתינו וגליות עמינו בין האומות בע"ה ולע"ע²² איני יודע שום דרך איך ובמה אעשה איזה דבר לטובה בדבר ישיבתו הק' וברצות ד' דרכינו וסערת הרוחות הרעות יקומו לדממה ויכלה הרשעה מן הארץ אקוה כי נעשה ויכול נוכל בע"ה להרים קרן התורה והיראה כרצון ה' ויראיו הכדו"ש המתרפס באהבתו ידידו אוהבו.

כמענה לאיגרת זו, שלח הרצי"ה את האיגרת הבאה, בה הוא מזים את שמועות הלעז, ומזרז את ר' מנחם-שלמה לשלוח את קבוצת התלמידים²³:

"ב"ה, י"ד אייר התר"ע. עה"ק יפו.

לכבוד מר ידידי הרה"ג המצוין מ"ר מנחם שלמה ראב"ן.

קבלתי מכתבו, ושוב נוכחתי לדעת את תכנם של אותם הדברים שגרמו בעיניכם של הצעירים מבא הנה [...] כמו שכתבתי במכתבי הקודם, ושוב התפלאתי בהשנות לפני דברים כאלה. [...] אך אני עוד הפעם, כמו במכתבי הקודם, אל מעכ"ת²⁴ אשים את דברי בתור ידיד ומכיר וקרוב ברוח, כפי הכרתי אותו מאז, ובתור איש אמת אשר לבבו תמים באמת עם ד' אלקיו ועם ישראל עמו ובאמת ובתמים דורש הוא הרמת קרן התורה והמצוה ורוח הקדושה בישראל.

לפיכך חוזר אני ושונה על דברי, היוצאים מתוך הלב הבורע בניצוצי קודש של אמת כפי שזכיתי לקבל קצת בעניי, ב"ה חונן הדעת, מזיו קדושת תורתו של המאור הגדול אור האורות²⁵ כ"ק אאמו"ר שליט"א, אשר על ידי זה נעשה לבי ער ב"ה לצפות לישועה, שהיא באה דוקא ע"י הרמת קרנה האמיתי של התוה"ק והאה"ק מתוך קדושת פנימיות התורה והתדבקות הלב והתרוממות הרעיון הגמורה לקדושה, לאהבת אמת ויראת שמים, ואשר מתוך כך נעשה הוא כ"כ ער ומעורר, – בידעו את החובה הקדושה, אשר בלי שום ספק ידרש עליה, על ההתרחקות ממנה, דין וחשבון חזק על הענין הקדוש והנשגב הזה של הישיבה דפה, וחוזר אני ושונה ומזרז ומעיר את לבבו הטהור של מעכ"ת.

יתבונן נא אל דברי, כי יוצאים הם מן הלב, נכתבים בדם הלב, המצפה לישועה והכואב ב"ה על שבר עמו [...] חובה קדושה, שבשום אופן אין להפטר ממנה, מוטלת על מעכ"ת, בעל ההכרה המכיר את הצעירים וקרוב להם, שאותם הצעירים, שהם בעלי כשרון יראי ד' וישרי דרך, בא יבואו הנה ללמוד בלי אחור ועכוב, כי זה מקומם האחד, בית חייהם [...].

"[...] כמו שכתבתי בצדק במכתבי הקודם... וכי אפשר להניח את הדבר לעת "תכלה הרשעה מן הארץ" – כדברי מעכ"ת – ולא להתגבר בהקדם היותר אפשרי על כל המעצורים [...] האמנם יוכל לאמר די במה "שהרעיש ומחה בכל תוקף בכל אותם המדברים" [...] הנני מרהיב עז בנפשי לבקשו...

הנני מצפה לקבל את התשובה הראויה, שלא ידחה עוד הענין ערן ועדנים, אלא שמזמן לזמן ישתדל תמיד שיבואו הנה צעירים כאלה המוכשרים לשם ישיבת כ"ק אאמו"ר שליט"א, ויתחיל בזה במוקדם תומ"י, ובזה באמת תכלה הרשעה מן הארץ.

ידידו אוהבו ומוקירו,

צביהודהכהן קוק

²² ולעת-עתה.

²³ צמח צבי איגרת ז'.

²⁴ מעלת כבוד תורתו.

²⁵ על מקורו של ביטוי זה, ראה בספר 'שני המאורות' (הוצאת 'אור האורות') שיראה אור בקרוב.

נ.ב.

ויסלח לי אם אוסיף עוד הפעם להזכירו, שיבחון בדעתו וידון בעצמו את גודל ההכרח והנחיצות והמצוה הרבה אשר ממש אין לה קץ, שיש בהבאת צעירים בני תורה וי"ש בעלי כשרון, פחות או יותר, שיתחנכו תחת השפעת כ"ק אאמו"ר שליט"א, ויתעורר לעבוה"ק, אשר ממש אשרי מי שזכה לסייע לכך, בלי להשגיח בכל מיני מפריעים ואמתלאות הבאים בהשקפה ראשונה. והקורב קרוב קודם,

ובמה ומי שעומד עתה על הפרק צריך להקדם ולהזדרז תומ"י.

ידידו דו"ש הנ"ל.

איגרות הראי"ה לר' הלל פרלמן

ואכן, במשך תקופה מסויימת למד הבחור הלל פרלמן בישיבתו של הראי"ה קוק ביפו, ולמד תורה מפיו. אין בידינו מידע על אורכה של תקופה זו, אך ברור שבמהלכה נוצר קשר חזק בינו ובין הראי"ה. קשר זה השאיר את רישומו גם לשנים הבאות, אחר שהלל עזב את יפו, ואף נאלץ לגלות לאמריקה. זאת אנו למדים מהתכתבות מרתקת בין הלל לבין הראי"ה, חמש שנים לאחר הגיעו ליפו. איננו יודעים היכן שהה במשך כל אותם שנים, אך מתברר כי לפחות בחלק מהזמן הוא התגורר בביתו של הראי"ה קוק ביפו, כבן בית ממש (!), גם כאשר הראי"ה עצמו שהה בחו"ל, בעקבות יציאתו לכנסיה הגדולה של אגודת-ישראל. בכל אופן, באותם ימים, המשיך הלל לשקוד על תלמודו בבקיאיות ובעיון, והיה לת"ח בכל מובן המילה.

בקיץ תרע"ה, גלה הלל פרלמן לאמריקה, ומייד שלח מכתב לרבו הראי"ה קוק, ובו סיפר כי שלומו טוב ב"ה, אך הוא סובל מעניות במקומו החדש, וכי אין לו מכיר ותומך שם, ובכלל – צר ומר לו על שנאלץ לעזוב את הארץ הקדושה.

כששמע זאת הראי"ה, שלח איגרת²⁶ לרבי מאיר ברלין זצ"ל שישב באמריקה, וביקש שיעזור להלל פרלמן להתאקלם שם. במכתב זה הוא מדגיש כי מדובר בבחור מיוחד במינו, אשר עתיד להיות לברכה לעם ישראל:

בעה"י, ס"ט גאללין, שווייץ, כ"ו אייר העת"ר.

ישאו הרים שלו' וברכות מרובכות לכבוד ידידי חביבי איש חיל רב פעלים הרב המאווה"ג אוצר נחמד ונבון, מלא כח ד' ועם קדשו וחבל נחלתו מו"ה מאיר ברלין שליט"א,

אחדשה"ט באה"ר,

מרחוק שמעה אזני רב קשב מפעולות כת"ר במסעיו לשם ד' ועמו, ושפרה עלי השמועה ביותר בהיותי עצור פה בגולה, מאז נסעתי אשתקד חמוש ברעיונות שונים לעבוד ולמשא, לרומם רוח ולהרעיף טללי רצון בישע עליון לאחר לבבות פזורים לשם בנין עמנו וארץ תחיתנו עדי עד, והנה התחולל הסער ויעכב את כל המהלכים, והנני מעוכב פה על אדמת נכר עד אשר ירחם ד' ויפתחו שערים, וזרע השלו' יתן פריו לשוב לעבודת הקודש בהררי קודש בחסדי צור ישועתנו ב"ה.

²⁶ איגרות הראי"ה ח"ג תשלג.

על של עתה באתי לטובת אחד הצעירים היותר מצויינים מבני ציון היקרים²⁷, הוא ידידי²⁸ החביב החתן²⁹ הרב החריף ובקי שלם ורב תבונות מר הלל פרלמן נ"י, אשר מתגרת יד הזמן נדד מני קודש לאמריקה, ומשם נודעתי שהוא מאין מכיר ותומך. וצר לי מאד על כלי חמדה כזה, שלא יפותח חלילה ולא יוציא אל הפועל את כשרונותיו הנפלאים, מכובד יד העניות המנולת³⁰ כל יופי ונשגב. אבקש בזה את כבוד אהובי: יעשה נא כברכת ד' עליו בהשפעתו בחוג מכיריו ומוקיריו ומעריציו הרבים, בשבתו שם באמריקה, לכונן יסוד של התקרבות הגונה ומכובדה להצעיר היקר הנ"ל, למען תשיג ידו להוסיף לקח לתורה ולתעודה, ויהי לברכה לישראל בעזה"י,

והנה ידידי הנעלה, מה יקר לי אם יכבדני כתר"ה בדבריו היקרים ואם יודיעני כל דבר נכבד אשר נפל בעבודתו בקודש, ותקנתו חזקה ואיתנה היא בעזה"י, כי הימים הבעל"ט ומסכות התבל הנכוכות יביאו הרבה חדשות לטובה למצב עמנו וארץ אבותינו ולכל מהלכה של תחית האומה. אבל השעה מזרזת ביותר ויותר אותנו את חובתנו הנמרצה, לחגור את כל כחותינו המעשיים והרוחניים כולם, לאזור ישראל בגבורה ולעטרו בתפארה, לאחד מפלגות וכחות מפורזים, להעשות לב אחד ומחשבה מרוכזת אחת בהסכמה עמוקה מלאה חיים ועז לחתור אל חוף התחיה התולדתית של חזון עולמים לגוי קדוש, נושאי כלי ד' הברו נא, האזרו חיל, אל יפול לבנו מכל מניעה, מכל מפריע וכל שטן העומד על הדרך. בהלות הזמנים לא יחלישו את רוחנו, כי אם יאמצוהו עוד בכמה וכמה מעלות בקודש. על כל דרך, על כל אופן של בנין, של אריגת ישועה, צריכים אנו להעמיד מצפה וכולם ציון ישאלו דרך הנה פניהם, לקומם גוי בפועל וברוח. תקותי חזקה שיואל כבוד חביבי להודיעני מטובו ולשמחני במכתביו בכל פרשת המפעלים אשר הוא עסוק בהם, באותה המסירות-רוח המצוינה אשר הוחן בה בעה"י, והנני בזה ידי"ע דוש"ת חותם בכל חותמי ברכות ומלא תקוה וצפית ישועה מבעל מלחמות זורע צדקות מצמיח ישועות,

הק' אברהם יצחק ה"ק.

מייד לאחר שליחת איגרת זו, שולח הראי"ה מכתב-חיזוק³¹ גם לר' הלל עצמו:

ב"ה, ס"ט גאללין, כ"ו אייר תרע"ה

ידידי החתן היקר, האברך כמדרכו חריף ושנון, נבון בחדרי תורה וחכמה מר הלל פרלמן נ"י, שלו, שלו, שמחה מהולה בכאב עמוק הופיעה אלי בקבלת מכתבך היקר, שמחתי להודע משלומך הטוב ומלאתי צער על התרחקך גם אתה מארץ חמדתנו ומעיר קדשנו ביחוד.

יואל ד' להשיב את כל המהלך לטובה ויפרוס סוכת שלומו על כל מעשיו, ונזכה לשוב לציון ברנה ושמחה.

ואתה, ידידי, חזק ואמץ ויהי ד' עמך ותגדל ותהי לשם ולתפארת בישראל, כראוי לך לפי כשרונות נפשך היפה.

קבל בזה את מכתבי לידידי הרב רמ"ב³² נ"י והודיעני נא ממעשיך ומפעולתה בארץ נוד. דרש נא שלו' מכירי שמה. תחקור אחר ד"ר מ. זיידל נ"י, אחד מידידי המובהקים הוא. אם יהי בידו אקוה שידאג לקרב אותך בעה"י, והנני חותם בברכה וצפית ישועה בקרוב, ידיך דוש"ת,

הק' אברהם יצחק ה"ק

²⁷ הרב מדגיש כי ר' הלל הוא אחד מהבחורים המעולים שבארץ ישראל, כנראה שכבר אז הייתה ניכרת גדלותו המיוחדת.

²⁸ הראי"ה הקפיד שלא לקרוא 'תלמיד' גם לתלמידיו, למעט במקרים יוצאי דופן.

²⁹ משמעות מילה זו באותם הימים, היא בחור, ולא דוקא אדם נשוי.

³⁰ הראי"ה מביע חשש כי העניות והסבל שעוברים על ר' הלל (אשר כעת הינו "מוכתר במעלות ומידות יקרות" - דברי הראי"ה באיגרת

שתובא להלן) יפגמו ביופי נפשו.

³¹ שם, תשלד.

³² ר' מאיר ברלין.

אבקשך אהובי כאשר היית איזה זמן בביתי³³ הודיעני נא משלו' כל ב"ב שי'. ביחוד אם ראית ילדתי אשר הנחנו בביתנו, את בתי' מרים ואת הקטנה אסתר יעל שתחי'. אין די באר את גודל המצוה כאשר תודיעני בפרטיות מה ידעת מהן ומה ואיך מעשיהן. אולי הי' לך לפעמים ביחוד איזו הזדמנות לדבר עם הקטנה אסתר יעל, שהיא ילדה חכמה וטובת שכל יותר מכפי ערך שנותי', תשיב בזה את רוחנו אם תוכל להודיענו דברים ברורים אודותה. הנ"ל.

את האיגרת הבאה³⁴ שלח הראי"ה אל ר' הלל פרלמן³⁵ וידידו מאיר. איננו יודעים מיהו אותו מאיר, אך מתוך הדברים נראה שאף הוא היה קשור מאוד לראי"ה, ושניהם כאחד, ר' הלל ומאיר, נכתרים בשם 'ידידי נפשי, חביבים'.

מתוך האיגרת אפשר ללמוד, שר' מאיר ור' הלל כתבו מכתב משותף לראי"ה. כנראה ששניהם נמנו על איזושהי חבורה מסויימת שהתקיימה בחו"ל, ומשם הם כתבו את המכתב³⁶. יתכן והם התוודעו אחד לשני כבר בשיבתו של הראי"ה ביפו. אותו מאיר, היה זמן סמוך לפני כתיבת המכתב בארץ³⁷, בבית-משפחתו של הראי"ה ביפו, ואת רשמיו משלום המשפחה הוא מוסר לראי"ה. זה היה חציו הראשון של המכתב. את חציו השני של המכתב כתב ר' הלל, והוא כולל דברים בהשקפה ובאגדה, עליהם הגיב הראי"ה באריכות תוך שהוא משבחם מאוד.

בעה"ו תשרי עתו"ר.

גמח"ט לכבוד ידידי נפשי החביבים איש איש כברכתו החתן היקר הרב החו"ב מוכתר במעלות ומידות יקרות מו"ה הלל³⁸ נ"י, והחתן היקר המופלג בתורה ויראת שמים צנוע ומעלי ומעוטר במדות ותכונות יקרות מר מאיר³⁹ נ"י.

שלו' שלו' וברכה באה"ר.

ידידי היקרים, יותר ויותר מדי עכבנו את התשובה על מכתבכם היקר, ואתם בטובכם תדינו אותנו לכך זכות, כי רק מטורדות הנפש של צער הגלות והמית הלב מהמצב הכללי ד' ירחם, נדחו הדברים.

רב תודות לך מר מאיר יקירנו על מכתבך המפורט, אשר הואלת בטובך לכתוב לנו בפרטיות ממצב ב"ב בני ביתנו באה"ק ביחוד ממצב הילדות שי', 'שלם ד' לך גמולך הטוב וישמח את נפשך בכל אושר והצלחה ונוכח יחד לשמוח בשמחת ארץ חמדה על אדמת הקודש, בת ד' ישועה לעולמו ולארצו ונחלתו במהרה במהרה בקרוב.

³³ מכאן נראה שר' הלל התגורר בביתו של הראי"ה בירושלים זמן מה, למרות שרבו הראי"ה היה בכלל בחו"ל.

³⁴ איגרות הראי"ה ח"ג תשמ.

³⁵ למרות שלא מפורש שם משפחתו של הלל זה, ברור כי מדובר שוב בהלל פרלמן, ולכך מספר ראיות:

א. אין עוד בכל מכתבי הראי"ה אדם בשם הלל, היכול להתאים לדמות הנמנע כאן: בחור צעיר הנמצא בקשר הדוק עם הראי"ה.
ב. ר' מאיר מספר לראי"ה על מצב בנותיו, וזוהי בקשה שביקש הראי"ה מר' הלל פרלמן.
אגב: חוסר ציון שם משפחתו של הלל, לא בגוף האגרת, לא בהערות הרצי"ה על האגרות, ואף לא במפתח השמות (שסידר הרצי"ה) בסוף הספר – אומר דרשני. יש להניח, כי דמות שהיתה כה בקשר עם הראי"ה, בודאי הייתה ידועה גם לבנו הרצי"ה, ומן הסתם ידע את שם משפחתו. באם מדובר בר' הלל פרלמן, אשר בהמשך חייו שמר על חשאיות, אולי הדבר יובן יותר. אמנם, גם שם משפחתו של 'מאיר' לא פורש.

³⁶ שהרי הראי"ה כותב: "מצפה אשרכם והצלחתכם ושיבתכם לאדמת הקודש"

³⁷ ואולי הוא נסע לחו"ל עם ר' הלל, בקיץ תרע"ה, ולפני כן הוא שהה בבית הראי"ה (דבר הדורש הסבר בכל אופן!), יחד עם ר' הלל.

³⁸ כאמור, מסתבר שהוא ר' הלל פרלמן.

³⁹ לא ידוע לנו מי הוא.

ואתה מר הלל חביבי, יישר כחך על דבריך היקרים דברי נגידי האמורים ברגש נכון ושאיפת לב טהור. עומדים אנחנו מול חזיון גדול ועצום אשר אין ההיסטוריה האנושית יודעת דוגמתו. אין ספק בדבר שחליפות רבות ערך כמוסות במעמקי חזיון עולם זה. ובזה ג"כ אין ספק כי יד ישראל ברוחו בקולו של יעקב מוכרח פה להגלות. חלילה לנו לעשות פלסתר את כל המעשים והעלילות, השאיפות והמסיבות לעריגת חיים כלליים שעברו עלינו בשנים האחרונות. כמה שהם מעורבים בסיגים, כמה שעוד לא קבלו את צורתם הנכונה, ותארם החי בחיי אמת שלהם, הננו רואים בהם סוף כל סוף התאמה לחזון הקודש, אותות אשר לא ינכרו שהדברים נעשים ע"פ מגמה עליונה, ויד ד' אוזנת בהם להחל דרך סלולה לעמו המיוגע מהמון צרותיו, וגם לעולמו הרובץ תחת משא החיים המעורבים הכבדים עליו. קשה ודאי להתוות כעת עדיין איזה דרך להמהלך, אבל בזה יכולים אנו להיות בטוחים, שהנדידה הנוראה של חלקים כ"כ גדולים ועיקריים של אומתנו יושבת מזרח אירופה, ששם כח החיים הרוחניים הישראליים טמון וכמוס בחלקיו החשובים, וההכרח של חידוש בנין גשמי ורוחני של קהילות חדשות, מוסדי חינוך והיכלי תורה ותעודה חדשים, יביאו תוצאות חדשות רבות, ובודאי לטובה. מתוך אותם הרוחות החדשים המנשבים בעולמנו זה כיובל ויותר יש הלא מה לקחת כשמהרים אותם, כשמרכיבים אותם ע"ג יסודות של טהרה ושל קדושה. הדעות והשאיפות של בנין רוחני וגשמי לישראל, התשוקה האדירה של בנין הארץ והאומה למרות כח המניעות החיצוניות והפנימיות, החזיונות הכמוסים בתוך הרבה לבבות הוגים לרומם קרן ישראל ורוחו, לאגד יחד את גבורת החיים עם קדושת הנשמה, את כשרון הבינה עם מעמק האמונה, את זריזות הסיודור עם צפית הישועה, כל אלה הם דברים שיתנו את פריים, ובעל מלחמות ב"ה יצמיח מכלם את צמחי ישועתו. אחת ודאי נדע כי קרואים אנו למפעלים גדולים, למפעלים הגיוניים ומחשבתיים, למפעלים ספרותיים ופומביים, למפעלים מעשיים וחברתיים, למפעלים בתוכיות חיי הקודש חיי הנצח ולמפעלים בחיי השעה והחול, למפעלים מכל אלה המתגבלים בגבול ישראל, ולמפעלים מהם השוטפים ועוברים ונוגעים בזרמי החיים אשר לעולם הכללי ויחוסיהם הרבים עם עולמו של ישראל, אשר היה הוה ויהיה לברכה לכל משפחות האדמה כדבר ד' אשר נאמן לצור חוצבנו מני אז.

אבקשכם חביבי לכתוב לנו⁴⁰ מכל אשר עמכם, ממצבכם בפרטיות בין בענינים הרוחניים בין בענינים החמריים, ומכל אשר תשערו שיהיו הדברים מענינים אותנו בין מעניני הפרט בין מעניני הכלל. על הכל אחזיק לכם טובה מרובה בעה"י.

והנני בזה ידידכם עז מצפה אשרכם והצלחתכם ושיבתכם יחד עם כל נדחינו ועמנו לאדמת הקודש בשמחה והצלחה, וד' יברככם בכל טוב וישפת לכם עתרת שלו' וברכה וגמח"ט, כנה"י ונפש דושו"ט כה"י המצפה לתשועת ד',

הק' אברהם יצחק ה"ק".

להיכן נעלם ר' הלל פרלמן?

בעקבות דברים אלו, החלטנו לחפש מידע על שני התלמידים – מיכל קיבלביץ' והלל פרלמן – שזכו לקבל תורה מהראי"ה ביפו. מה עלה בגורלם של שני תלמידים אלו? ונתחיל בראשון. את ר' מיכל קיבלביץ' מזכיר הרב משה צבי נריה בספריו על הראי"ה, ואף מצאנו את בתו שחיה כיום לאוי"ט (להלן נביא ראיון שערכנו עמה, ובו היא מספרת על אביה ועל הראי"ה קוק). אך דמותו של הלל פרלמן, נותרה לכאורה עלומה. לא מצאנו אנשים ממשפחתו שיספרו עליו, ואף לא שום אזכור שלו עלי ספר. הדברים המופלאים אשר העיד הראי"ה על גאונותו ויחודיותו של ר' הלל, דורשים ממנו הסבר. שהרי כאמור, הראי"ה תלה בר' הלל תקוות נשגבות ונצורות. הנה, כך כתב הראי"ה באיגרות שהבאנו לעיל:

⁴⁰ מכאן נראה שהיו עוד מכתבים בין הראי"ה ובינם, אך עד כה לא מצאנו אותם.

"אחד הצעירים ביותר מצויינים מבני ציון היקרים... כלי חמדה כזה ... יהיה לברכה לישראל בעזה" ... האברך כמדרשו חריף ושנון, נבון בחדרי תורה וחכמה".
ובמכתבים אליו כותב הראי"ה: "ידידי, חזק ואמץ ויהי ד' עמך ותגדל ותהי' לשם ולתפארת בישראל, כראוי לך לפי כשרונות נפשך היפה... אהובי מוכתר במעלות ומידות יקרות דברייך היקרים דברי נגידים האמורים ברגש נכון ושאיפת לב טהור".
מיהו אותו הלל, ומה באמת היה בהמשך חייו? האם אכן צמח כברכתו וכחזונו של הראי"ה, לשם ולתפארת בישראל?

מסתוריותו של 'מר שושני'

לפני כארבעים שנה, הסתלקה מהעולם דמות פלאית ומסתורית⁴¹, שסקרנה את כל הפוגשים בה. היה זה אדם שנקרא בכינוי 'מר שושני'. חכם מסתורי זה היה בעל ידיעות מופלגות בכל מקצועות התורה, ובייחוד בגמרא, בנוסף לכך היה גם בקי גדול במתמטיקה, פיזיקה, פילוסופיה, שפות, ספרות, ודתות העולם.

שושני נולד כנראה בשנת תרנ"ה, לא ברור בדיוק היכן. על פי השמועה, כבר כילד התפרסם שמו של שושני כבעל זיכרון פנומנלי, והוריו ערכו עימו מופעים שבהם הופגנו יכולותיו השכליות. במהלך חייו שהה שושני באוראן ובערים אחרות במגרב. שם למד היטב את המנהגים של יהדות עדות המזרח ואת השפה הערבית.

בשנת תש"ב שהה בפריז ומכיוון שלא היו לו מסמכים נצרכים, נעצר על ידי הגסטאפו, ועקב היותו נימול נחשד כיהודי. לשם בירור הדברים הוזמן המופתי הראשי של צרפת לתאו לברר את טענותיו. בתום חמש שעות שיחה, יצא המופתי מן התא בהתרגשות, ודרש לשחרר את האיש שהוא קדוש מוסלמי, כדבריו...

בין השנים תש"ז-תשי"ב התגורר שושני בצרפת, ולאחר מכן הגיע לארץ ישראל, שם ישב בקיבוץ בארות יצחק ובמקומות נוספים. לאחר מכן חזר לצרפת, ולאחר תקופה עבר לדרום אמריקה. במשך השנים נתקבצו סביבו תלמידים ומעריצים למאות. כל שומעיו היו מהופנטים מעוצמתו הרוחנית והיקף ידיעותיו בתורה, ברוחב ובעומק, והוא עודדם להשתפר ולהתקדם כל הזמן. מספרים עליו, שהיה יכול להסביר במשך שעות שורה אחת מהגמרא, בלי לחזור על אותו דבר פעמיים. בעזרת פיסקה קצרה מהגמרא הוא היה מסביר את כל הבעיות האקטואליות באותם ימים. הוא קיים בביתו חוג בלימוד ספר נפש החיים לר' חיים מוולוז'ין. בין משתתפי השיעור היו הרב יהודה ליאון אשכנזי (מניטו) והרבי מליובאוויטש זצ"ל. הוא גם עמד בקשר עם רבנים מפורסמים, ביניהם ר' יחיאל יעקב וינברג בעל 'שרידי אש', וכן עם הרבי מסאטמר, ועוד.
שושני נפטר מהתקף לב בכ"ו טבת תשכ"ח באורוואי. בשעת מותו היה על ידו תלמידו פרופ' שלום רוזנברג הי"ו.

על מצבתו נכתבו שתי שורות בלבד:

"הרב והחכם שושני ז"ל"

⁴¹ מספר מאמרים נכתבו על דמותו; ראה למשל את מאמרה של מאשה טורנר: "ערב אחד עם מר שושני – מעשה שהיה", בתוך הספר 'בדרכי שלום' – עיונים בהגות יהודית מוגשים לשלום רוזנברג, עמ' 467 – 468. כאן הסתפקנו במעט פרטים ביוגרפיים, כדי שלא לחרוג מהנושא שלנו כאן – קשריו עם הראי"ה קוק.

לידתו וחייו סתומים בחידה".

שושני השאיר אחריו מחברות שחלקן נמצא ברשותו של תלמידו, שלום רוזנברג, אשר מעיד כי פענח הכתבים קשה מאוד כיון שהם כתובים בדרך בלתי מובנת ולעיתים קרובות בקצרות רבה.

ר' הלל פרלמן = מר שושני?

דיו רב נשפך בנסיונות לפצח את "חייו הסתומים בחידה" של שושני, ועדיין רב הנסתר על הגלוי עשרות מונים. לא ברור כלל מה הרקע ממנו הגיע, וכמעט שלא ידועים פרטים ביוגרפיים על תקופת נעוריו. כה מסתורי היה שושני, וכה שמר על חשאייתו (מסיבות שאף הן לא מובנות כדבעי) עד שגם לגבי שמו האמיתי נחלקו דעות מכיריו.

והנה, רבים מהם סוברים ומאמינים⁴² כמעט בוודאות⁴³ כי שמו היה הלל פרלמן, והוא הוא הלל פרלמן עליו סופר לעיל, אשר עבר משיבת מאה שערים לשיבתו של הרב קוק ביפו. אם נקבל הנחה זו, נקבל ממילא חומר חשוב ומעניין על דמותו של שושני המסתורי, ומאידך – יתברר כי החזון שתלה הראי"ה קוק בתלמידו המוכשר הלל פרלמן – קרם עור וגידים. אכן, הלל גדל והיה "לשם ולתפארת בישראל"! אך גם אם לא נהיה בטוחים במאה אחוזים בהנחה מעניינת והגיונית זאת, לפיה הלל פרלמן ומר שושני הינם אדם אחד בעצם, הרי שנחשפה לנו דמותו של הלל, כתלמיד קרוב של מרן הראי"ה קוק, גם מתוך המסמכים שפורסמו כאן לראשונה במאמר זה. ובמידה רבה, על-ידי התוודעותנו לתלמיד-מופלא זה, נמצינו מכירים יותר גם את עולמו המקיף והרבגוני של מורו ורבו, מרן הראי"ה קוק זצ"ל.

⁴² ביניהם תלמידו שלום רוזנברג.

⁴³ מתוך וודאות זאת, כמה מתלמידיו קראו לבניהם בשם 'הלל', על שם מורם הנערץ.